BADIIY MATNLARNI TARJIMA QILISHDA POETIK SAN’ATLARNING VAZIFASI

Quldosheva Nafisa
Samarqand davlat chet tillar instituti
Filologiya va tillarni o‘qitish (ingliz tili)
1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matnlarni tarjima jarayonida poetic san’atlarning o‘ziga xos ifodalanishi haqida fikr yuritiladi. Ularda qo‘llanilgan san’at turlarining matndagi ma’no va vazifasining muhim ahamiyatga egaligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: potika, ijod, ijodkor, tarjimon, matn, san’at, tashbeh, tazod, talmeh.

Badiiy tarjima tarjimashunoslikning eng murakkab va mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biridir. Chunki, badiiy asarni boshqa tilga o‘girish jarayonida faqatgina so‘zlar yoki gaplarning mazmunini bir tildan ikkinchi tilga ko‘chirish bilan cheklanib bo‘lmaydi. Tarjimon asarning g‘oyaviy mazmuni, muallifning uslubi, qahramonlarning ruhiy holati, milliy kolorit, obrazlar tizimi hamda estetik ta’sirini ham imkon qadar saqlab qolishi lozim. Shu jihatdan, badiiy san’atlar badiiy matnning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Badiiy san’atlar yozuvchining fikrini oddiy va bevosita ifodalashdan ko‘ra ta’sirchan, obrazli va estetik jihatdan boy tarzda yetkazishiga xizmat qiladi. Badiiy matnning o‘ziga xosligi ham uning poetik tasviriy vositalar bilan ahamiyat kasb etadi. “Badiylik - ijodiy-ruhiy faoliyat mahsuli o‘laroq dunyoga kelgan asarning san’atga mansubligini belgilovchi xususiyatlar majmui” sanaladi [Aslanova H, 2022:109]. Tashbeh, istiora, metafora, metonimiya, mubolag‘a, kinoya, tazod, takror, jonlantirish, epitet kabi san’atlar badiiy asarning mazmunini chuqurlashtiradi va o‘quvchida muayyan tasavvur hamda hissiy munosabat uyg‘otadi. Shuning uchun ularni tarjima qilish oddiy lug‘aviy almashtirishdan ko‘ra murakkabroq jarayondir.

Badiiy san’atlarni tarjima qilishda tarjimon ikki muhim vazifani bajaradi: birinchidan, asl matndagi mazmun va obrazni to‘g‘ri anglash; ikkinchidan, ushbu obraz va estetik ta’sirni tarjima tilining tabiiy imkoniyatlari asosida qayta yaratish. Ba’zan asl matndagi badiiy vositani aynan saqlash mumkin bo‘lsa, ayrim hollarda uning o‘rniga tarjima tilida unga teng yoki yaqin ta’sirga ega bo‘lgan boshqa vositadan foydalanishga to‘g‘ri keladi.

Badiiy san’atlar adabiy asarning obrazlilik va ta’sirchanligini ta’minlovchi muhim vositalardir. Yozuvchi yoki shoir o‘z fikrini o‘quvchiga yetkazishda turli tasviriy vositalardan foydalanadi. Bunday vositalar orqali oddiy voqea yoki predmet o‘quvchi tasavvurida yanada yorqinroq namoyon

bo‘ladi. Masalan, “uning ko‘zlari yulduzdek porlardi” jumlasida qahramonning ko‘zlari bevosita tasvirlanmay, yulduzga qiyoslanadi. Bu yerda tashbeh orqali nafaqat ko‘zning yorqinligi, balki qahramonning go‘zalligi va ruhiy holati ham ifodalanadi. Agar bunday jumla boshqa tilga faqat “uning ko‘zlari juda yorqin edi” tarzida tarjima qilinsa, asosiy mazmun qisman saqlanishi mumkin, ammo badiiy obraz va estetik ta’sir susayadi. Demak, badiiy san’atlarning vazifasi faqat matnni bezashdan iborat emas. Ular asarning semantik, emotsional va estetik qatlamlarini shakllantiradi. Shu sababli, tarjimon badiiy san’atlarni aniqlash va ularning matndagi vazifasini tushunishga alohida e’tibor berishi kerak. Qolaversa, badiiy matn tarjimasi xususan, “adabiy asarning mazmun-mohiyatini idrok etish, uning yaxlit estetik hodisa sifatidagi mavjudligini turli aspektlarda o‘rganib, o‘ziga xosligini ochib berish va qimmatini belgilashga qaratilgan hissiy-intellektual faoliyat”da ilmiy tahlillar uchun asos vazifasini o‘taydi [Aslanova H, 2022:107].

Badiiy san’atlar ko‘pincha bir necha maqsadda qo‘llanadi. Ular:

- obrazni yorqin tasvirlash;
- qahramonning ruhiy holatini ifodalash;
- muallif munosabatini bildirish;
- voqea-hodisalarning ta’sirchanligini oshirish;
- milliy va madaniy xususiyatlarni aks ettirish;
- matnning poetik ohangini yaratish;
- o‘quvchida estetik va hissiy taassurot uyg‘otish

kabi vazifalarni bajaradi.

Shuning uchun, tarjimon badiiy san’atni tarjima qilayotganda uning faqat tashqi shakliga emas, balki matndagi funksiyasiga ham e’tibor berishi kerak.

Tashbeh badiiy tasvirning eng keng tarqalgan shakllaridan biridir. Unda bir predmet, hodisa yoki shaxs boshqa bir predmet yoki hodisaga o‘xshatiladi. O‘zbek tilida “dek”, “kabi”, “singari”, “go‘yo” kabi vositalar tashbeh hosil qilishda faol ishlatiladi.

Masalan:

“Uning yuzi oydek nurli edi.”

Bu jumlada qahramon yuzining yorqinligi oy obraziga qiyoslangan. Tarjimada ushbu tashbehni saqlab qolish ko‘pincha muhim hisoblanadi. Chunki, “Uning yuzi juda yorqin edi” shaklidagi tarjima axborotni yetkazsa-da, originaldagi poetik obrazni to‘liq aks ettirmaydi.

Biroq, tashbehlarni so‘zma-so‘z tarjima qilish har doim ham to‘g‘ri natija bermaydi. Chunki turli xalqlarning madaniy tajribasida ayrim obrazlar turlicha ma’no anglatishi mumkin. Bir tilda tabiiy va chiroyli ko‘ringan qiyos boshqa tilda g‘alati yoki tushunarsiz bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda tarjimon ekvivalent obrazni topishi yoki tashbehning ma’nosini boshqa badiiy vosita yordamida ifodalashi mumkin. Demak, tashbeh tarjimasida asosiy maqsad qiyosning shaklini emas, uning badiiy-estetik funksiyasini saqlashdir.

Metafora badiiy matndagi eng murakkab tasviriy vositalardan biridir. Metaforada bir predmet yoki hodisaning xususiyati boshqa predmetga ko‘chiriladi. Natijada so‘z o‘zining bevosita ma’nosidan tashqari ko‘chma ma’no kasb etadi.

Masalan:

“Hayot — uzun yo‘l.”

Bu yerda hayot haqiqiy ma’noda yo‘l emas. “Yo‘l” tushunchasi inson hayotining davomiyligi, undagi turli bosqichlar va sinovlarni ifodalovchi metaforik obraz sifatida qo‘llangan.

Metaforani tarjima qilishda tarjimon uning mazmuniy va estetik imkoniyatlarini hisobga olishi kerak. Agar metafora tarjima tilida ham tabiiy tushunilsa, uni saqlab qolish maqsadga muvofiq. Ammo so‘zma-so‘z tarjima ma’noni buzsa yoki o‘quvchi uchun tushunarsiz obraz hosil qilsa, tarjimon mos muqobil izlashiga to‘g‘ri keladi.

Metafora tarjimasining murakkabligi shundaki, u ko‘pincha milliy madaniyat bilan bog‘liq bo‘ladi. Muayyan xalq adabiyotida tabiiy hisoblangan metaforik obraz boshqa madaniyat vakili uchun begona bo‘lishi mumkin. Shuning uchun tarjimon ikki madaniyat o‘rtasidagi tafovutni ham hisobga olishi kerak.

Epitet predmet yoki shaxsning muayyan belgisini obrazli va emotsional tarzda ifodalovchi badiiy vositadir. Oddiy sifatdan farqli ravishda epitet ko‘pincha muallifning predmet yoki qahramonga bo‘lgan munosabatini ham bildiradi. Masalan, “oltin kuz”, “musaffo osmon”, “qora tun”, “mehribon ona” kabi birikmalar badiiy matnda muayyan tasviriy va hissiy vazifani bajarishi mumkin.

Epitetni tarjima qilishda uning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda uslubiy bo‘yoqdorligi ham saqlanishi zarur. Agar tarjimon epitetni oddiy sifatga aylantirib yuborsa, matnning poetik xususiyati kamayishi mumkin.

Bundan tashqari, ayrim epitetlar muayyan adabiy an’anaga xos bo‘ladi. Masalan, xalq og‘zaki ijodida takroriy va an’anaviy epitetlar keng qo‘llanadi. Ularni tarjima qilishda nafaqat mazmun, balki folklor ruhini ham yetkazish talab etiladi.

Jonlantirish inson xususiyatlarini jonsiz predmetlar, tabiat hodisalari yoki mavhum tushunchalarga ko‘chirish orqali hosil qilinadi. Masalan, “shamol kuyladi”, “daraxtlar shivirlar edi”, “quyosh kulib boqdi” kabi ifodalarda tabiat

hodisalariga insoniy xususiyat beriladi.

Jonlantirish badiiy matnda tabiatni jonli obraz sifatida ko‘rsatish, qahramonning ruhiy holatini tashqi muhit orqali ifodalash yoki matnning emotsional ta’sirini kuchaytirish uchun ishlatiladi.

Tarjimada bunday vositalarni saqlab qolish ko‘pincha muhimdir. Chunki jonlantirishning asosiy vazifasi aynan obraz yaratishdan iborat. Agar tarjimon “shamol kuyladi” iborasini “shamol esdi” deb bersa, voqea mazmuni qisman saqlansa-da, originaldagi obrazlilik yo‘qoladi.

Shu bois badiiy tarjimada jonlantirishni imkon qadar tarjima tilining tabiiy va obrazli vositalari orqali qayta yaratish lozim.

Mubolag‘a predmet yoki hodisaning xususiyatini ataylab kuchaytirib ko‘rsatish san’atidir. U ko‘pincha qahramonning hissiyotini kuchaytirish, voqeani ta’sirchanroq qilish yoki kulgili vaziyat yaratish uchun ishlatiladi.

Masalan, “Seni ming yildan beri kutyapman” jumlasida haqiqiy vaqt ming yil bo‘lishi shart emas. Bu ifoda kutishning nihoyatda uzoq davom etganini obrazli tarzda ko‘rsatadi.

Mubolag‘ani tarjima qilishda uning aynan raqam yoki shakliga emas, balki, hissiy kuchiga e’tibor berish kerak. Tarjimon boshqa tilda ham xuddi shunday kuchli taassurot uyg‘otadigan vositani tanlashi mumkin.

Kinoya esa, so‘z yoki gapning bevosita ma’nosidan farqli, ko‘pincha unga qarama-qarshi ma’noni anglatishi bilan ajralib turadi. Kinoyani tarjima qilish ayniqsa murakkab, chunki tarjimon nafaqat so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini, balki kontekst, vaziyat, intonatsiya va muallifning munosabatini ham hisobga olishi kerak.

Masalan, juda yomon ish qilgan kishiga “Juda yaxshi ish qilibsan!” deyilsa, bu gapning haqiqiy ma’nosi vaziyatdan anglashiladi. Agar tarjimon faqat so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini ko‘chirsa, kinoyaviy mazmun yo‘qolishi mumkin.

Tazod qarama-qarshi tushunchalar, obrazlar yoki holatlarni yonma-yon qo‘yish orqali fikrni kuchaytirish san’atidir. Masalan, “yorug‘lik va zulmat”, “quvonch va qayg‘u”, “hayot va o‘lim” kabi qarama-qarshiliklar badiiy asarda muhim semantik vazifa bajarishi mumkin.

Tazod ko‘pincha asarning asosiy g‘oyasini ochishga yordam beradi. Qahramon xarakteridagi ichki ziddiyatlar ham qarama-qarshi obrazlar orqali ifodalanishi mumkin.

Tarjimon tazodni boshqa tilga o‘girishda qarama-qarshi tushunchalarning aniq va tushunarli berilishiga e’tibor qaratishi kerak. Shu bilan birga, originaldagi sintaktik parallelizm va ritmik uyg‘unlikni saqlash ham matnning badiiy ta’sirini oshiradi.

Takror badiiy matnda muayyan so‘z, ibora yoki sintaktik qurilmaning ataylab qayta-qayta ishlatilishidir. Takror fikrga urg‘u berish, hissiy holatni kuchaytirish, matn ritmini shakllantirish va muayyan obrazni yodda qoldirish

uchun xizmat qiladi.

Masalan:

“Men kutdim. Uzoq kutdim. Juda uzoq kutdim.”

Bu yerda “kutdim” so‘zining takrorlanishi qahramonning kutish holatini kuchaytiradi.

Takrorni tarjima qilishda uning semantik vazifasi bilan birga ritmik xususiyatini ham saqlash muhim. Ba’zan tarjimon tilning grammatik imkoniyatlari sababli takrorni o‘zgartirishga majbur bo‘ladi. Biroq bu o‘zgarish matnning emotsional ta’siriga zarar yetkazmasligi kerak.

Badiiy san’atlarni tarjima qilishda bir nechta asosiy strategiyalar mavjud. Ulardan biri — badiiy vositani aynan saqlash. Agar originaldagi metafora, tashbeh yoki epitet tarjima tilida ham tabiiy tushunilsa, tarjimon uni to‘g‘ridan-to‘g‘ri saqlashi mumkin.

Ikkinchi strategiya — funksional muqobil yaratish. Bunda asl matndagi badiiy vosita shaklan o‘zgartiriladi, lekin uning o‘quvchiga ta’siri imkon qadar saqlab qolinadi.

Uchinchi strategiya — izohlash. Milliy-madaniy xususiyatga ega bo‘lgan ayrim obrazlar tarjima o‘quvchisiga tushunarsiz bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda tarjimon qisqa izoh berishi yoki kontekst orqali mazmunni anglatishi mumkin.

To‘rtinchi strategiya — kompensatsiya. Ba’zan original matndagi badiiy effektni aynan o‘sha joyda saqlashning imkoni bo‘lmaydi. Shunda tarjimon boshqa jumla yoki boshqa kontekstda qo‘shimcha badiiy vosita orqali yo‘qotilgan ta’sirni qoplashga harakat qiladi.

Bu strategiyalarning barchasi tarjimondan ijodiy yondashuvni talab qiladi. Badiiy tarjimon nafaqat ikki tilni, balki ikki madaniyatning adabiy va estetik an’analarini ham yaxshi bilishi lozim.

Badiiy san’atlarning muhim xususiyatlaridan biri ularning milliy madaniyat bilan chambarchas bog‘liqligidir. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, tabiatga munosabati, urf-odatlari va dunyoqarashi uning badiiy obrazlarida o‘z aksini topadi.

Masalan, o‘zbek adabiyotida “oq yo‘l”, “non”, “dasturxon”, “do‘ppi”, “choy” kabi tushunchalar nafaqat predmetning o‘zini, balki kengroq madaniy ma’nolarni ham anglatishi mumkin. Bunday birliklarni boshqa tilga tarjima qilishda ularning lug‘aviy ma’nosidan tashqari, milliy-madaniy mazmunini ham hisobga olish zarur.

Ayrim hollarda bunday birliklar tarjimada o‘z holicha saqlanadi va kontekst orqali tushuntiriladi. Boshqa hollarda esa, tarjima tilidagi madaniy jihatdan yaqin tushuncha tanlanishi mumkin. Qaysi usuldan foydalanish asarning janri, tarjimaning maqsadi va mo‘ljallangan o‘quvchi auditoriyasiga bog‘liq.

Badiiy tarjimonni oddiy “til almashtiruvchi” deb tasavvur qilish to‘g‘ri

emas. U asl asarni chuqur tahlil qiluvchi va uni yangi til hamda madaniy muhitda qayta yaratuvchi ijodkordir.

Tarjimon asarning umumiy mazmunini anglash bilan birga, muallifning individual uslubini ham aniqlashi kerak. Masalan, bir yozuvchi qisqa va sodda jumlalardan foydalanishi, boshqasi esa murakkab metaforalar va poetik tasvirlarga murojaat qilishi mumkin. Har ikkala holatda ham tarjimon muallif uslubining asosiy xususiyatlarini saqlashga intiladi.

Badiiy san’atlarni tarjima qilish jarayonida tarjimonning shaxsiy ijodiy qarorlari katta ahamiyatga ega. Bir xil badiiy vosita turli tarjimonlar tomonidan turlicha ifodalanishi mumkin. Bunda tarjimonning til mahorati, adabiy didi va madaniy bilimlari muhim rol o‘ynaydi.

Badiiy san’atlar badiiy matnning mazmuniy va estetik tuzilishida muhim o‘rin egallaydi. Ular asarning obrazliligini, emotsional ta’sirini, muallif uslubini va milliy ruhini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli badiiy tarjimada badiiy san’atlarni to‘g‘ri anglash va qayta yaratish tarjimon oldidagi asosiy vazifalardan biridir.

Tashbeh, metafora, epitet, jonlantirish, mubolag‘a, kinoya, tazod va takror kabi vositalarni tarjima qilishda ularning faqat lug‘aviy ma’nosini emas, balki, matndagi funksiyasini ham hisobga olish zarur. Ayniqsa, milliy-madaniy xususiyatga ega bo‘lgan badiiy obrazlar tarjimondan katta bilim va ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Yaxshi badiiy tarjima original matnning mazmunini saqlash bilan birga, uning o‘quvchiga beradigan estetik va hissiy ta’sirini ham qayta yaratishga intiladi. Bunda so‘zma-so‘z tarjima har doim ham yetarli bo‘lmaydi. Tarjimon zarur hollarda funksional muqobillik, izohlash, moslashtirish yoki kompensatsiya kabi usullardan foydalanishi mumkin.

Shunday qilib, badiiy san’atlarning tarjimadagi vazifasi — asl matndagi obraz, ma’no, hissiyot va estetik ta’sirni boshqa til imkoniyatlari yordamida qayta yaratishdan iborat. Badiiy tarjimaning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan tarjimonning ushbu vositalarni qanchalik chuqur anglay olishi va ularni tarjima tilida tabiiy, ta’sirchan hamda badiiy jihatdan mukammal ifodalay olishiga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aslanova H. Adabiyotshunoslik. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. SamDChTI nashri, 2022 yil. 160 bet.
2. Асаллаев А, Раҳмонов В, Мусурмонқулов Ф. Бадиий санъат жозибаси, - Т., 2005 йил 6-бет.
3. Маҳмудов Н.Нутқ маданияти ва тилнинг эстетик вазифаси // Филология масалалари. 2006, N2(11). Б.51.
4. 5 Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадиият луғати, “Янги аср авлоди”, Тошкент, 2008 й, 41-б.

5. Ҳожиаҳмедов А. Шеър санъатларини биласизси? – Т., 1999 йил.